

**İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏ
ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ
EDUCATION AND UPBRINGING IN PRIMARY CLASSES**

UOT 372.3/4

**İBTİDAİ MƏKTƏBDƏ ŞAĞİRD LƏR ARASINDA İDRAK MARAQLARININ
İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İMKANLARI**

Rauza Cahid qızı Qəribova

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

Orcid: 0009-0003-9527-0416

E-mail: rauzagareeb@gmail.com

Açar sözlər: *kiçik məktəblilər, psixi inkişaf, intellektual inkişaf, təlim, təhsil.*

Ключевые слова: *младшие школьники, психическое развитие, интеллектуальное развитие, обучение, образование.*

Key words: *junior schoolchildren, mental development, intellectual development, training, education.*

Uşağın məktəbə daxil olması ilə əlaqədar onun həyatında bir sıra psixoloji dəyişikliklər baş verir. Belə ki, uşaq onun üçün tamam yeni olan bir şəraitə-məktəbə düşdükdən sonra özünün hərəkət, rəftar və davranışını məktəbin daxili intizam qaydaları əsasında həyata keçirməli, yoldaşları və müəllimlə əvvəlkindən fərqli davranış formaları mənimsəməli olur. Təlim fəaliyyəti dedikdə, müəllimin rəhbərliyi altında bilik, bacarıq və vərdişlərin məqsədəuyğun, mü-təşəkkil, planlı şəkildə mənimsənilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Bu prosesdə iki mühüm cəhət fərqləndirmək olar. Birinci cəhət, müəyyən elmi anlayışlar, qanunlar və əməli məsələlərin həllinə əsaslanan ümumi üsul və tərzlərlə bağlıdır. İkincisi isə, təlimin quruluşu ilə bağlıdır. I-II sinif şagirdlərinin qavrayışlarının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun az fərqləndirici, səthi, nisbətən az məqsədəyönəlmiş olmasıdır [1]. Həmin yaş dövründə uşaqlar, birinci növbədə, o obyektə və ya əlamətə qavrayırlar ki, onlar, bilavasitə emosional təəssürat yaratmış, uşaqlar üçün əhəmiyyətli olsun. Kiçik məktəblilərin qavrayışlarının xarakterik cəhətlərindən biri də oxşar obyektləri qeyri-dəqiq qavramasıdır. Qavrayış zamanı fərqləndirmənin kifayət səviyyədə olmaması onu göstərir ki, uşaqlar oxşar cisim və hadisələrə eyni mənə verirlər.

Kiçik məktəb yaşlı uşaqlarda qeyri-ixtiyari diqqət ixtiyari diqqətə nisbətən üstünlük təşkil edir, onun davamlılığı ixtiyari diqqətə nisbətən yüksək olur. Məlum olduğu kimi, qeyri-ixtiyari diqqət ən çox uşağın marağı ilə əlaqədardır. Məktəbə daxil olmaqla uşağın marağı, xüsusilə təlim fəaliyyətinə olan marağı genişlənir, inkişaf edir. Kiçik məktəb yaşlı dövründə diqqətin həcmi bir qədər genişlənir. Diqqətin həcmının genişlənməsi şagirdin təlim fəaliyyətində müvəffəqiyyət qazanmasına əsaslı təsir göstərir. Uşağın diqqətinin inkişafı üçün müxtəlif təlim üsullarından da istifadə olunur. Dərsdə müxtəlif üsullar, müxtəlif qaydalar gözlənilmədikdə uşağın diqqəti yayınır, dalgınlıq əmələ gəlir. Dərsdə diqqətin davamlılığı müəllimin davranışından da asılıdır. Müəllim səsinin tonunu, intonasiyasını dəyişdikdə, nitqdə vurğu və intonasiyadan düzgün istifadə etdikdə diqqətin davamlılığını təmin edə bilər. Dərsdə diqqətliliyi təmin edən amillərdən biri də təlim prosesinin səmərəli təşkilidir.

Nitqin inkişafı. Nitqin hər 3 istiqamətinin (söz ehtiyatı, fonetik, qrammatik) inkişafı onun yeni mərhələyə-yazılı nitqin inkişafına keçməsinə imkan verir. Şagirdlərin oxu vərdişinə yiyələnməsi üç mərhələdən ibarətdir:

1-ci mərhələ analitik mərhələ adlanır ki, burada şagird hərflərin adlarını öyrənir, onlardan heca, hecalardan isə sözlərin əmələ gəlməsi ilə tanış olur.

2-ci mərhələ sintetik mərhələdir ki, şagird sözlərin ünsürlərini çətinlik çəkmədən və nisbətən tez sintez edir, ancaq bu zaman bir sıra çətinliklər özünü göstərir. Həmin vaxt uşaq sözlərin tərkib hissəsini müəyyənləşdirmədən oxuyaraq oxşar sözlərin oxunuşunu qarışdırır.

3-cü mərhələ analitik-sintetik mərhələdir ki, burada şagird sözün ünsürlərini sürətlə müəyyənləşdirməyə əsaslanaraq oxumağa başlayır. Bu mərhələ sürətli qiraət mərhələsi hesab edilir [2].

Hafizənin inkişafı. Uşaqların hafizəsi məktəbdə müntəzəm təlim-tərbiyə sayəsində sürətlə inkişaf etməyə başlayır, xüsusilə mexaniki və mənalı hafizənin nisbəti dəyişir, mənalı hafizə daha səmərəli inkişaf edir. Kiçik məktəb yaşlı uşaqlar konkret cisimləri, faktları, özlərinin bilavasitə qavradıqları hadisələri daha yaxşı yadda saxlayırlar. Təlim prosesində emosional məzmunla malik olan material yaxşı yadda qalır və hafizəni inkişaf etdirir. Burada əqli iş, adətən, hisslərlə müşayiət olunur. İxtiyari yaddasaxlamanın inkişafında qarşıya məqsəd qoymaqla öyrəniləcək materialın müqayisə edilməsinin də böyük rolu vardır. Hafizənin inkişafı və yaddasaxlamanın davamlılığında plan tərtib etmənin də böyük əhəmiyyəti vardır. Tədqiqatlar göstərir ki, planla öyrənmə plansız öyrənməyə nisbətən yaxşı nəticə verir. Hafizənin inkişafında ciddi nəzarət və tələbkarlıq da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təfəkkürün inkişafı. Təfəkkürün inkişafında konkretlik və emosionallıq geniş yer tutur. Uşaqlar fikri əməliyyatlar aparır, ümumiləşdirir, əyani təfəkkürlə mücərrəd təfəkkürün birgə fəaliyyəti praktik və nəzəri təfəkkürü də inkişaf etdirir. Şagirdlər təhlili yalnız əyani-əməli planda deyil, əqli planda da apara bilirlər. Kiçik məktəb yaşlı uşaqlarda təlim-tərbiyənin təsiri altında müqayisə prosesi də inkişaf edir. Bu yaş dövründə əqli fəaliyyətin inkişafında təfəkkürün hökm və əqli nəticə formaları da inkişaf edir. Hökmlərin düzgün forması uşağın cisim və hadisələr haqqında düzgün, dəqiq fikir yürütməsinə imkan verir. Təhlil fikri əməliyyatı ilə bərabər, uşaqlarda tərkib fikri əməliyyatı da inkişaf edir. Tərkib fikri əməliyyatı prosesində şagirdlər ayrı-ayrı hissələri, əlamətləri birləşdirib, tam şəkildə öyrənirlər [2]. Təlim prosesində təhlil və tərkibin inkişafı qarşılıqlı vəhdətdə həyata keçirilir. Kiçik yaşlı məktəblilərdə mücərrədləşdirmə və konkretləşdirmə prosesləri də inkişaf edir. Təlim prosesində kiçik məktəblilərin təfəkkürünün qeyd olunan xüsusiyyətləri müəllim tərəfindən ciddi surətdə nəzərə alınmalıdır.

Təxəyyülün inkişafı. Kiçik məktəb yaşlı dövründə uşağın həyat təcrübəsi və biliyinin artması sayəsində onda təxəyyülün inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır. Bu yaş dövrü üçün bərpəedici təxəyyül əsas olur. Bərpəedici təxəyyül kiçik yaşlı şagirdin təlim fəaliyyətində hələdedici rol oynamağa başlayıb, onun tərkib hissəsinə çevrilir; keçilən dərslərin mənimsənilməsinə asanlaşdırır. Təcrübə göstərir ki, kiçik məktəb yaşlı şagirdlər hekayə və nağıllar əsasında surətləri təsəvvür etməkdə çətinlik çəkmirlər [3]. Hər şeydən əvvəl, kiçik məktəblinin təxəyyülü emosional xarakter daşıyır. Onda hisslərin, bədii əsərlərin təsiri altında daha parlaq təxəyyül surətləri yaranır. Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, birinci sinif şagirdlərinin təxəyyül surətləri hələ bağça yaş dövründə olduğu kimi, sxematik və fraqmentar xarakter daşıyır. Məktəbə daxil olmaq uşaqda yaradıcı təxəyyülün inkişafına da şərait yaradır. Təlim pro-

sesində şagirdlərin biliyi, həyat təcrübəsi artır, təsəvvürləri genişlənir, bütün bunlar isə onların nisbətən müstəqil, yaradıcı fəaliyyət göstərmələrinə imkan verir. Bu dövrdə təlim fəaliyyəti ilə yanaşı, uşağın şəkil çəkməsi, oyunda iştirakı, özündən nağıl və hekayələr quraşdırılması yaradıcı təxəyyülün inkişafına müsbət təsir göstərir.

Məktəbə yenidən gəlmiş uşaqlar bir sıra hissi hallar, təəssüratlar keçirirlər: onlar fəxr edirlər ki, artıq məktəblidirlər, “böyük” olmuşlar. Bununla yanaşı, mühitin, təlim və tərbiyənin təsiri altında uşaqlarda bir sıra müsbət hisslər yaranır. Bu cür hisslər, xüsusilə uşağın məktəbdə qazandığı müvəffəqiyyətlər, habelə çətinlikləri aradan qaldırması və s. ilə bağlı olan razılıq hissində özünü göstərir. Təlimdə qazandığı ilk müvəffəqiyyətlər uşağın sevincinə səbəb olur. Şagirdin məktəbdə aldığı yüksək qiymət müsbət emosional hal yaradır.

Psixoloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, kiçik məktəb yaşlı uşaqlarda hisslər az davamlılığı, keçiciliyi ilə fərqlənir. Yüksək əhval-ruhiyyə ilə çalışan uşağa təsir edən kiçik bir şey onun əhvalını tezliklə dəyişdirir. Kiçik məktəb yaşının sonuna doğru uşaqların hissləri nisbətən davamlı xarakter daşımağa başlayır. Bu dövrdə uşaqlarda zehni hisslər də inkişaf edir. Uşağda hər şeyi bilməyə, öyrənməyə həvəs, təlim tapşırıqlarını yerinə yetirərkən rast gəldiyi çətinliyi aradan qaldırmağa istək və s. kimi hallar baş verir.

Kiçik məktəbyaşlı şagirdlərdə əxlaqi-sosial hisslər də inkişaf edir. Bu dövrdə onlarda vətəne məhəbbət, insanlara qayğı göstərmək kimi hisslər formalaşır. Kiçik məktəb yaşlılarda sevinc və narazılıq yoldaşların bir-birinə hörmət və etibar edib-etməməsi ilə, özlərinin təşkilatçılıq qabiliyyətlərini qiymətləndirib-qiymətləndirməmələri ilə əlaqədar olur [3]. Kiçik məktəbyaşlı şagirdlərdə təsviri incəsənətin, musiqinin, nəğmənin təsiri ilə estetik hisslər də sürətlə inkişaf edir: hətta onlar nəğmələri, musiqi əsərlərini emosional cəhətdən qiymətləndirir və ona öz münasibətlərini bildirirlər.

Kiçik məktəblilərin şəxsiyyətinin inkişafında özünüdərkətmə, yəni öz psixi, fiziki, mənəvi keyfiyyət və xüsusiyyətlərinə şüurlu münasibət, özünüqiymətləndirmə mühüm rol oynayır. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında məktəb kollektivinə daxil olmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uşağın sinfə, qrupa daxil olması bir tərəfdən onda kollektivçilik hissəsinin meydana gəlməsinə, digər tərəfdən isə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yaranmasına səbəb olur. Qrup daxilində kiçik məktəb yaşlıların bir-birinə münasibətində tədricən əsaslı dəyişikliklər nəzərə çarpır. Tədris fəaliyyəti tədricən uşaqları bir-biri ilə bağlayır və onların bir-birinə qarşılıqlı köməyini, tələbkarlığını təşəkkül etdirir.

Uşaqlar tədricən özlərini qrupun ayrılmaz hissəsi hesab edirlər. 9-11 yaşlı şagirdlər yoldaşlarının yanında onlara tutulan iradlardan daha çox utanır və mütəəssir olurlar. Kiçik məktəblilər öz şəxsi tələbat və arzuları ilə yanaşı, başqa adamların da maraq və istəklərinə aid fikir söyləyirlər.

Kiçik məktəblilərdə tələbat və maraqların inkişafı. Məktəbə daxil olmuş uşaqların tələbat və maraqları olduqca müxtəlif və rəngarəng xarakter daşıyır. Şagirdin müvəffəqiyyətlə oxumasına, biliklərə yiyələnməsinə müəllim yaxından kömək göstərdikdə şagird bu sahədəki tələbatını ödəyə bilir. Müəllim şagirdin gözü qarşısında ətraf varlığın zənginliklərini, bir növ nümayiş etdirir: onu yeni-yeni cisim və hadisələrlə tanış edir. Bu da uşağda idrak, təlim maraqlarının inkişafına səbəb olur. Oxumaq get-gedə nəinki lazımı, hətta ən maraqlı prosesə çevrilir. Psixoloqların tədqiqatları göstərmişdir ki, I sinfə yeni gələn uşaqlarda maraqlar hələ fərqləndirici xarakter daşmır [4]. Onlar təlim fəaliyyətinin bütün sahələri ilə eyni dərəcədə

maraqlanırlar. II sinifdə uşaqlarda təlim fəaliyyətinin nəticəsinə maraq artır. III sinifdə isə uşaqlarda müstəqilliyin artması onların təlim fəaliyyətinin mahiyyəti ilə daha dərinlən maraqlanmalarına imkan yaradır. Kiçik məktəblilər onları əhatə edən adamların rəftar və davranışlarını qiymətləndirməyə də maraq göstərir, eyni zamanda onlarda başqasının qeydinə qalmaq, insanlara həssaslıq göstərmək, onlara hörmət etmək kimi mövqedə olurlar.

Problemin aktuallığı. Kiçik məktəb yaş dövrü uşaqlarda idrak proseslərinin inkişafı üçün geniş imkan yaradır. Bu dövrdə qavrayışın xüsusiyyətləri, növləri, uşağın həyat və fəaliyyətinin təsiri altında, onun ətraf mühitin cisim və hadisələri ilə fəal qarşılıqlı münasibəti prosesində sürətlə inkişaf edir.

Problemin elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq şagirdlərdə idrak maraqlarının inkişaf etdirilməsi üsulları işlənmiş və qeyd edilmişdir. Qeyd edilən üsullar həm ailə, həm ibtidai sinif müəllimləri, həm də psixoloji xidmət göstərən mütəxəssislər tərəfindən səmərəli şəkildə istifadə edilə bilər.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən müəllimlər, şagirdlər, tələbələr, magistrantlar, elmi işçilər istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Qədirov Ə. "Uşaqlarda idrak proseslərinin inkişafı". Bakı: Maarif, 1969.
2. Məmmədov U.A. "Təlimin psixoloji əsasları". Bakı, 1993.
3. Ağayev M.H. "Pedaqoji fikir tarixində tərbiyə və təhsil". Bakı, 2011.
4. Алябушева, Г. В. Критерии диагностики познавательного интереса младших школьников / Г. В. Алябушева // Наука сегодня: теоретические и практические аспекты сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции в 3 частях. – Научный центр «Диспут». 2015. – С. 8-10.
5. Конспект развивающего занятия для учащихся младшего школьного возраста «Путешествие в Вообразилию»: Сценарий тренинга // Школьная психология. 2003. – № 14.

Р.Дж. Гарибова

Возможности развития познавательных интересов учащихся начальных классов

Резюме

Основная цель данной статьи – развитие возможностей развития познавательных интересов в учебе в начальной школе. Период младшего школьного возраста предоставляет широкие возможности для развития познавательных процессов у детей. Это развитие развивает процессы, связанные с предметами и явлениями его среды, под влиянием особенностей развития, жизни и деятельности восприятия. Одним из восприятий младших школьников является неточное восприятие предметов. В ходе дифференциации при восприятии видно, что детям даются одни и те же установки и события. Именно поэтому его следует широко использовать в тренировочном процессе.

R.Dj. Garibova

**Possibilities of developing cognitive interests among students in primary school
Summary**

The main purpose of this article is to develop opportunities for the development of cognitive interests among studies in elementary school. The period of small school age provides a wide opportunity for the development of cognitive processes in children. This development develops processes related to the objects and phenomena of its environment under the influence of the characteristics, development, life and activity of perception. One of the perceptions of young schoolchildren is the inaccurate perception of objects. In the course of differentiation during perception, it shows that children are given the same attitude and events. That is why it should be widely used in the training process.

Redaksiyaya daxil olub: 23.05.2024